

7. Puuetega inimesed õigussubjektidena

Puuetega inimestel on õigus- ja teovõime kõigis eluvaldkondades teistega võrdsetel alustel. Osalisriigid astuvad samme „võimaldamaks puuetega inimestele juurdepääsu oma õigus- ja teovõime teostamiseks vajalikule abile“ (artikkel 12).

Kui ligipääsetavuse nõue on konventsiooni selgroog, siis nõue austada puuetega inimeste autonoomsust on selle hing. Riigid on kohustatud tunnustama puuetega inimeste autonoomsust, et ennetada vägivalda.¹ Puuetega inimestel on õigus- ja teovõime teiste inimestega võrdsetel alustel.

Puuetega inimeste õiguste konventsioon on alles teine inimõigusleping peale ÜRO konventsiooni naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, mis sätestab reeglid õigus- ja teovõime kohta. Nii nagu naised on ka puuetega inimesed olnud ajalooliselt seaduse ees objektid või piiratud õigusvõimega subjektid. Ajaloolise õigusetuse ja allutamise likvideerimise eesmärgil on konventsiooni lisatud ka artikkel 12. Konventsiooni väljatöötamisel peeti selle sätte sisu üle tuliseid vaidlusi ning puuetega inimeste organisatsioonide ega õigusteadlaste seas ei ole selle artikli kohaldamise nüansside suhtes siiani üksmeelt. Üks probleem seisneb ka selles, et iga riik on kehtestanud omad õigus- ja teovõimet reguleerivad õigusaktid, ehkki üldjuhul mõistetakse siin inimese võimet omada õigusi ja kohustusi ning neid õigusi teostada, taga nõuda ja kaitsta, samuti vastutada oma tegude eest.²

Artikli 12 rakendamisele võib kaasa aidata see, kui nüüdisaegne ettekujutus sellest, mida tähendab olla kodanik, seotakse inimõigustega³, ehkki ajalooliselt on puuetega inimesi peetud teise kategooria kodanikeks või nad õigussubjektide hulgast üldse välja arvatud. Selline arusaam on kooskõlas ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee seisukohaga, et puuetega inimeste võrdse õigus- ja teovõime tunnustamine puudutab ka teisi konventsioonis nimetatud õigusi ja nende tõlgendamist: näiteks juurdepääsu õigusemõistmisele (artikkel 13), õigust olla mitte kinni peetud psühhiaatriaasutuses ja vaba sunnist alluda psühhiaatrilisele ravile (artikkel 14), õigust abielluda ja luua pere (artikkel 23), anda ise informeeritud

nõusolek tervishoiuteenuse osutamiseks (artikkel 25), õigust valimistel hääletada ja kandideerida (artikkel 29).[4](#)

Komitee hinnangul lõi konventsioon artikliga 12 universaalse (st hõlmab kõiki inimesi) õigusvõime paradigma, mida ei saa piirata puude või vaimse (otsustus)võimetuse (*mental incapacity*) alusel.[5](#) Kirjanduses on esitatud mitmesuguseid arvamusi selle kohta, kas artiklit 12 saab selliselt tõlgendada[6](#) , aga puuetega inimeste õiguste liikumised on mõistagi selle poolt, et kaotada eestkosteinstitutsioon ning teised asendatud otsuse tegemise (*substitute decision-making*) vormid. Puuetega inimeste organisatsioonid näevad selles võimalust lõpetada institutsionaliseerimine ehk puuetega inimeste sulgemine (hoolekande)asutustesse, et ei rakendataks enam sundravi ega piirataks puuetega inimeste kodanikuõigusi (nagu valimisõigus, abiellumisõigus ning omandiõigus). Kui riik alles otsustab artikli 12 rakendamise nüansside üle, peaks kooskõlas konventsiooniga kaasama aruteludesse puuetega inimesi, mitte andma otsuse tegemise õigust üksnes juristidele.[7](#) Ka Eestis on (lisaks artikli 12 tõlgendamise deklaratsioonile) selles küsimuses sõna võtnud just juristid, kel puudub puude kogemus. Eesti Puuetega Inimeste Koja koostatud variraportis on seda teemat siiski käsitletud.

ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee on märkinud, et isegi Rootsis, kus formaalne teovõimekuks kuulutamine (*formal declarations of incapacity*) on seadusest kaotatud, on säilinud asendatud otsuse tegemise teatud vormid.[8](#) Samuti võib mõnes ühiskonnas olla tavaks piirata puuetega inimeste enesemääramisõigust, isegi kui seadus seda ei sätesta. Sääraseks *de facto* eestkosteks on näiteks perekondade tava takistada puuetega sugulasel teha otsuseid abiellumise, toidu ostmise, eluruumi üürimise või pärimise kohta.[9](#)

Eesti tõlgendab oma artikli 12 kohta tehtud deklaratsiooni kohaselt artiklit 12 selliselt, et see ei keela inimest pidamast piiratud teovõimega isikuks, kui ta ei suuda oma tegudest aru saada või neid juhtida. Peale Eesti tegid sarnase tõlgendusliku deklaratsiooni veel Kanada, Madalmaad, Austraalia, Poola, Egiptus, Singapur ja Norra. Eestis kehtiv teovõime piiramise ja eestkoste seadmise kord on asendatud otsuse tegemise (*substituted judgment model*) ja abistatud otsuse tegemise mudeli (*supported decision-making model*) segu. Intellektuaalse ja/või psühhosotsiaalse puudega inimeste (*persons with intellectual and/or psychosocial disabilities*) teovõimet võib kohus tsiviilseadustiku üldosa seaduse kohaselt piirata, tuginedes kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi läbivaatusele, milles on hinnatud inimese

võimet „vaimuhaiguse, nõrgamõistuslikkuse või muu psüühikahäire“¹⁰ tõttu oma tegusid õigesti mõista.¹¹ Võimalik, et Eesti puuetega inimeste ühendused hakkavad lähiaastatel avaldama valitsusele tugevamat survet, et liikuda sihikindlamalt nii seadustes kui ka praktikas abistatud otsuse tegemise mudeli poole. Puuetega inimeste õiguste komitee on juba soovitanud Eestil kaotada eestkostesüsteem ning arendada välja abistatud otsuste tegemise kord.¹²

- ¹Series, L., Nilsson, A. Art.12 CRPD Equal Recognition before the Law, The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Oxford: Oxford University Press 2018.
- ²Series, Nilsson.
- ³Waldschmidt, A. Sépulchre, M. Citizenship: Reflections on a Relevant but Ambivalent Concept for Persons with Disabilities. – Disability & Society 2019/34 (3): lk 421–48.
- ⁴ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee üldkommentaar nr 1 (2014), UN Doc CRPD/C/GC/1, 19.05.2014, p 31.
- ⁵ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee üldkommentaar nr 1 (2014).
- ⁶Craigie, J. et al. Legal Capacity, Mental Capacity and Supported Decision-Making: Report from a Panel Event – International Journal of Law and Psychiatry 2019/62, lk 160–68.; Series, L. Relationships, Autonomy and Legal Capacity: Mental Capacity and Support Paradigms – International Journal of Law and Psychiatry 2015/40, lk 80–91; Mahomed, F. et al. A „Paradigm Shift“ in Mental Health Care, Mental Health, Legal Capacity, and Human Rights; Stein, M. A. (toim). et al. 1. tr Cambridge University Press 2021, lk 1–16.
- ⁷Series, Nilsson.
- ⁸ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, Concluding Observations on Sweden UN Doc CRPD/C/SWE/CO/1, 12.05.2014, p 33.
- ⁹ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, ‘Concluding Observations on Kenya’ UN Doc CRPD/C/KEN/CO/1, 30.09.2015, punktid 23, 24, ja Uganda UN Doc CRPD/C/UGA/CO/1, 12.05.2016, punktid 22 ja 23.
- ¹⁰Seaduses kasutatav terminoloogia.
- ¹¹Vt PIK-i variraport artikli 12 kohta.
- ¹²ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee. Concluding observations on the initial report of Estonia, 2021.
–https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=